

**J. P. SARTRE DÜŞÜNCESİNDE İNSANIN ONTOLOJİK BİR GERÇEKLİĞİ:
MAUVAİSE FOİ**

(Sayfa 52-63)

Doç.Dr. Mahmut AVCI

Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

mahmut.avc.@usak.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-2993-7473

Hediye TOPKAFA

Uşak Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrencisi

hediyetopkafa1@gmail.com

0000-0002-2717-5842

Öz

Jean Paul Sartre(1905-1980), dönemi olan 20.yy'da üretken yapısı ve özgün düşünceleriyle çağını etkilediği gibi insana dair kavrayışında da ayrıcalıklı yer edinmiş bir filozoftur. İnsanı birçok yönden inceleyip değerlendiren Sartre'in etkisi, kendi çağıyla sınırlı kalmamış yaşadığımız dönemde de araştırmacıların odağından eksik olmamıştır. Bu makale de literatürdeki çokluğun farkında olan bir bilinçle kaleme alınmış; özellikle Sartre düşüncesinde insanın kendi bilinciyle münasebeti olan kendini aldatma tavrını ele alıp değerlendirmek için yazılmıştır. İnsana yönelik tümel değerlendirme meselenin detayına inmeyi zorlaştırabileceği için insanın spesifik bir gerçekliği olan kendini aldatma, çalışmamızın sınırlarını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sartre düşüncesi, İnsan gerçekliği, Yalan, İç daralması, Mauvaise Foi.

A Ontological Reality of Man in J. P. Sartre Thought: Mauvaise Foi

Abstract

Jean Paul Sartre (1905-1980) is a philosopher who not only influenced his era with his productive nature and original thoughts in the 20th century, but also gained a privileged place in his understanding of humanity. The influence of Sartre, who examined and evaluated people from many aspects, was not limited to his own era and has not been missing from the focus of researchers in our time. This article was written with a consciousness that is aware of the multiplicity in the literature; it was written to discuss and evaluate the self-deception attitude that is associated with one's own consciousness, especially in Sartre's thought. Self-deception, which is a specific human reality, will constitute the limits of our study, as a holistic assessment of humans may make it difficult to go into detail.

Keywords: Sartre Thought, Human Reality, Lie, Internal Narrowing, Mauvaise Foi.

JEL CODE: Y80, Z00

Çalışma Alanı: Felsefe ve Din Bilimleri, Felsefe Tarihi.

Giriş

Felsefe tarihi boyunca hayatın anlamı, insanın evrendeki yerini saptamaya yönelik sorgulamalar felsefi soruların temelinde olagelmıştır. (Saygılı, Avcı , Bayraktar , & Denizer , 2018, s. 1) Bulduğumuz çağda bilimsel faaliyetlerin, teknolojinin ilerlemiş olduğunu kabul etmekle birlikte, insanın neliğine dair düşünsel çabanın mutlak bir sonuçla rafa kaldırılmayacağı kanaatindeyiz. İnsana yönelik çözümler antropolojinin, psikolojinin, nörobiyolojinin esas odak noktası olduğu gibi felsefenin de gündeminden düşmemiştir. İnsana dair bu farklı alan ve kavrayışlarda Sartre düşüncesi de imtiyazlı yerini almıştır.

Sartre'in düşünsel serüveni insan varoluşunun ontolojik ve etik gerçekliğini sorgulamaya ve bu gerçekliğin mutlak özgürlüğe tabii olan antropolojik sürecini izlemeye yöneliktir. Sartre düşüncesinde insan gerçekliği kendini ve dünyayı istediği gibi inşa edebilmekte ilelebet özgürdür. Onun uğraşı, insanı anlayarak bireylerin önce kendilerini gerçekleştirip ardından toplumu dönüştürebilecekleri imkânları açılmayarak daha yaşanılabilir bir dünya olanağı

sunmaktır. Keza onun, eserlerinde sıklıkla tasvir ettiği karakterler arasındaki olumsuz ilişkiler, dünya karşısındaki insan varoluşunun özgürlüğünden kaçınma veya onu bastırma şeklindeki kendini aldatma (mauvaise foi) tavrından doğan edimlerinden kaynaklanır. (Akgündüz, 2013, s. 163, 164)

Sartre'a göre ontolojik bakımdan insan, yalnızca dünyadaki olumsuzlukların (ileride daha detaylı açıklayacağımız üzere) ortaya çıkmasında rol alan bir varlık olmayıp bilincin kendisiyle münasebeti de olumsuzlayıcı olan yani kendi içinde de olumsuz tavırlar barındıran bir yapıya sahiptir. Sartre, insanın "kendini olumsuzlama" tavrının altını dolduracak çok çeşit olmasından dolayı tümel değerlendirilmenin sadece soyut formunu açıklama tehlikesiyle karşılaşma olasılığından bahseder. Bu sebeple insan gerçekliği açısından daha asli olacağını belirterek bu olumsuzluklar içinden "kendini aldatma" tutumunu değerlendirmeyi uygun görür. (Sartre, 2021, s. 93, 94)

Biz de Sartre'a katılarak, insan mekanizmasının çözümlemelerinin sınırları olmayacağı nedeniyle özel bir tavrını seçip incelemeye değer bulduk. Zira günümüz dünyasında insanların nevrozları git gide artmakta, bunların çözümünü de sosyal medyada, astrologlarda, spiritüalistlerde, biyoenerji vb. alanlarda aranmaktadır. Maksadımız bu alanları eleştirme veya onlara gönderme yapmak değildir. Balakis insan neden farklı frekanslarda kendini arama yollarına girdi? Bu yönelmelerdeki itici güç nedir? Esasında itici güç bir yana, biz bu yönelimlerdeki insanın gerçekliğinin bir özelliğini Sartre düşüncesiyle çözümleyip geri yerlerine teslim etme niyetindeyiz. Çözümleme nihayetinde asıl meramımız, insanların bu arayışlarında kendi gerçekliklerinin ontolojik yapısına bir ayna tutarak bilinçlerini kendilerine yöneltmelerine imkân gösterebilmektir.

Gerçekleştirmeye çalıştığımız bu imkân dâhilinde umut aşılama veya sorunlara çözüm yolları gösterme amacı gütmeye başladığımızı da belirtmek yerinde olacaktır. Aksine insanların bilinçlerine kendilerini yöneltmesinden bahsederken kendi gerçekliliğiyle yüzleşmesini kastediyoruz. Çünkü insan gerçekliğinin kendini özellikle günümüzde en çok aldattığı durumlar her bunaltı içinden verim alma, olumlularla üstesinden gelme, her karanlığın ardından aydınlığa çıkma, umut yeşertme vb. eğilimleridir. Hayatta sorun diye bir şeyin varlığını kabullenme kişiye erdemli bir yaşam olanağı sunar ve sorun olarak nitelendirdiğimiz birçok şeyin aslında bir uzvumuz gibi olağanlaşmasına imkân verir. Sartre'ın da ifade ettiği gibi "*insan bir hal'dir.*" (Sartre, 2021, s. 524) Yani insan, dünya karşısındaki duruşunu belirlerken, deneyimlerinden ibarettir. Tıpkı firma üreticilerinin kendi ürettikleri ürünleri kendilerinin çoğunlukla tüketmemesi gibi insan gerçekliği de kendi olmayan halini bir başkası haline gelip yaşama ve aktarma eğilimindedir. Bu kendini aldatışın sonucunda da yabancılaşma yeşermeye başlayınca bulantıyla açığa çıkan dünya içerisindeki konumunu arayışa sürüklenir. Sartre'ın 'Bulantı' isimli eserindeki Antoine Roquentin karakterinin, dünyanın varlığını kavradığında "*Şaşırمامışım, bunun Dünya olduğunu biliyordum, kendini birden çırılçıplak gösteren Dünya. Bu saçma sapan varlık karşısında öfkeden bayılacaktım.*" (Sartre, 2022, s. 197) cümlesi bilincin kendini varlık karşısında konumlandırarak yapılan olumsuzlama faaliyetine, varlığı kavrayarak ortaya çıkarmasına, varlığı aşma mücadelesi girişimine dayanır. Artık bilinç durumunun farkındadır, böylelikle dünyanın değişim ve dönüşümünü sağlayan şey de insan varoluşunun bu farkındalıkla olumsuzlama ve kendini ve dünyayı yeniden yaratma etkinliğidir. (Akgündüz, 2013, s. 34)

İnsanın kendini ve dünyayı yeniden yaratma etkinliği şüphesiz kendi kendini kavrayışını içermektedir. Kendini kavrayış, bilinci kendine yöneltmek denildiğinde ise akla gelen isim Sokrates olacaktır. Sokrates insanın evrenden önce kendini öğrenmesi gerekliliğine dayanarak yönünü doğadan insana çevirmiş ve insanı öne çıkarmıştır. Keza Sartre da çağındaki insanı çözümleyerek odağına insanı almak istemektedir.

Sokrates'in yapıp etmelerinin tümü insanlara her şeyden evvel kendilerini tanıması, kendi üzerlerine dönüp düşündürmeye çalışmasına dayanır. Onun burada bilhassa önem verdiği şey insanın öncelikle kendine dürüst olmasıdır. Yine insanın tüm yapıp etmelerinde önce kendi kendine hesap vermesi, kendisiyle olan uyumundan ödün vermemesidir. (Aster, 2018, s. 118, 122) Öyle ki Delphoi Tapınağı'nın girişinde yazan "kendini bil" ifadesi Sokrates'in hayatının temel düsturu haline gelmiştir. (Özden & Elmalı, 2017, s. 104)

Genelde herhangi bir olay karşısında insan gerçekliği hissettiği duyguları o olaya yönelik zannedebilir. Ancak insanı asıl yıpratıcı şey, olayın kendisi olmayıp olaylar karşısındaki duruşunu, bir başka deyişle kim olmağını belirleyememektir kaynaklı olabilir. Öyle ki 'kendime yalan söyledim' 'içimde yabancı birisi var' gibi insanın bilinçle olan muhasebesinin dışavurumu şarkılara, filmlere, soyut resim sanatlarına kadar uzanır. Hatta bu platformlarda sık sık insana bakış açısını değiştirmeye yönelik tavsiyeler sunulur. Sartre bu açıyı insanın kendi kendisine yöneltmesini önerir. İnsanın bu kendi kendisiyle muhasebesinde öncelikle Sartre düşüncesinde bilincin rolünü açıklamak yerinde olacaktır.

1. Kendini Bilme/Bilinç

Sartre'in bilince yönelik kavrayışında Descartes'in cogitosu ve Husserl'in fenomenolojik yöntemi, verimli bir alt yapı oluşturmuştur. Sartre, Descartes'ten bilince, Husserl'den ise saf bilince ulaşmanın metodunu almıştır. (Doğan, 2020, s. 15) Descartes'ten başlayacak olursak onun 'cogito ergo sum'unda (düşünüyorum, öyleyse varım) insan, düşünme ile bizzat varlığını kendinde bulmuştur. Bir zamanlar yönünü sadece reel olanı keşfetmeye çeviren insan, kendisini kendisinden hareketle bularak varoluşunu güvenceye almıştır. Antik Çağ Yunan düşüncesinde insanlar kendilerini gerçekliğe içkin olarak görmekte, bir başka deyişle kendilerini kendilerinde değil, karşılımları çıkan gerçeklikte aramışlardır. Descartes ise, dikkatini kendi dışındaki dünyadan çevirerek bilincine ve bu bilinçte bulunan şeylere yönelmiştir. Nihayetinde Yeni Çağın başlarından itibaren insan, özne hüviyetine kavuşmuş ve karşısına çıkan tüm objelerin şekillendiricisi ve garantörü haline gelmiştir. (Heidegger, 1998, s. 18, 19)

Ancak Sartre'a göre bilincin karakteri tözsel değildir yani ona göre "Descartes'çı anlamda düşünen bir töz yoktur." Sartre bilincin kendi nesnesi olduğunu düşünür ve bunu "düşünüm" "(reflexion)" olarak adlandırır. (Sartre, 2018, s. 19) Bu anlamda Sartre, Descartes'i cogito ergo sum'la düşünce öncesi bilinçle değil, düşünen bilince gönderme yaptığı için Descartes düşüncesini tenkit eder. Sartre, Descartes'in "cogito" kavramı ile insanın kendini bulduğunu; ama Descartes'e karşıt olarak bunu başka insanlarla birlikte yaptığını ifade ederek başka bilinçlerin de bilinebileceğini düşünür. (Doğan, 2020, s. 15)

Husserl'in bilince dair 'yönelimsellik' düşüncesi ise, Sartre için bilincin özünde yönelimsel olması ve varlıkla ilişkisinin önemli olması sebebiyle üzerinde durulması gereken bir konu olmuştur. (Öztürk, 2022, s. 165) Husserl, Descartes'in metodik şüpheyile elde ettiği bilinci kabul eder ama Descartes'in cogito'sunda değişiklikler yapar. O'na göre, Descartes'in saf cogito'su bir yanılsamadır. Çünkü saf bilinç, hiçbir zaman verilmiş değildir. Doğrudan verilen şey, daima bir nesneye ilişkin bilinçtir. Husserl'in geliştirdiği bu yöntemde amaç, epistemolojide deney ile akıl ikilemini aşarak, mutlak kesinlik elde etmek ve felsefeyi, bir bilim olarak kurmaktır. Husserl bu tekniğiyle tecrübe edilmeyen her şeyi parantez içine almış ve geriye sadece bütün içeriğiyle kalan bilince ulaşarak kesinlik elde etmiştir. (Tulloch, 1950, s. 33, 34) Bir başka deyişle Husserl'e göre, bilincin varlıkla ilişkisinin araştırılmasını, varlığı bilincin karşılığı olarak, bilinci de özgün bir biçimde "yönelinen" yani "algılanan", "anımsanan", "beklenen", "görsel olarak saptanan", "ayrıklaştırılan", "inanılan", "tahmin edilen", "değerlendirilen vb." olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Husserl ancak böyle bilimsel bir araştırmayla bilincin nelğine, sayısız biçimlerde şeylere yönelerek "gerçek varolan olduğunu kanıtladığı"nı ifade eder. Yine Husserl bilincin bütün halinde incelenmesi gerektiğini düşünür ki bilinç tüm biçimlerine göre olanaklı bilme fonksiyonu içerir. Ancak bilincin ne olduğunun soruşturulması bilincin anlamıyla birlikte bilincin nesnellüğünün incelenmesini de içerir. Çünkü Husserl'e göre her bilinç bir şey "-ın bilinci"dir. (Husserl, 2014, s. 21, 22)

Sartre, Husserl'in ulaştığı her bilincin bir şeyin bilinci olma sonucunu kabul etmekle birlikte bunun, bilincin içeriğinin olmadığını varsaymak anlamına geldiğini düşünür. Sartre'a göre bilinç, kendine dönük bir bilgiden daha fazlasıdır. Bilinç, dünyayı konumlandırma özelliğiyle bir objeye erişmek için kendine aşkınlaştığı ölçüde bu konumlandırmayı yapabilir. Bilinç, yönelim adına örneğin bir masaya, sokağa yönelebilir. Ancak Sartre düşüncesinde her bilincin bilgi olduğu da doğru değildir, çünkü duygulanıma dair bilinçler de vardır, "ama her bilen bilinç, nesnesinin bilgisi olabilir." Bununla birlikte bilen bilincin nesnesinin bilgisine sahip olduğunu kabul etmesinin koşulu, o bilgi olarak, öncelikle kendisinin bilinci olmasıdır. Sartre bu bilincin önceliğinin kendi kendisinin bilincinde olması gerekliliğini şu örnekle ifade eder. "Eğer bilincim masa bilinci olmanın bilinci olmasaydı, bu masanın bilinci olacak, ama masanın bilinci olmanın bilincinde olmayacaktı; ya da diyebiliriz ki, kendi kendisinden habersiz bir bilinç olacaktır, bilinçsiz bir bilinç olacaktır – bu da saçmadır." (Sartre, 2021, s. 24, 25)

Gelgelelim Sartre, 'farkında olmanın farkında olma' yani refleksif bilince işaret ettikten sonra, bilincin daima içi boş bir kendi farkındalığı halinde olmadığını, çünkü sürekli düşünüm halinde olamayacağımıza dikkat çeker. Genellikle dünyayı tutku ve coşkularımızın verdiği gerçeklik olarak kavrayış halindeyizdir fakat bu halimize farkında olmadan katılırız. Bazı zamanlarda kendi halimize şeffaf bir varlık olarak değil de başkalarının yargısındaki ben'imize katılaştırılmış donuk bir varlık gibi hissettiğimiz anlar olur. Böylece bilinç, saydam bir kendi-kendini farkındalıktan uzaklaşıp nesneye benzer bir hale gelebilir. Ancak ne kadar manipüle edilirse edilsin belirli bir kendini bilmiş oradadır; daha esnek bir nitelik taşır. Sartre bundan dolayı bilinci şekil alabilen, yapışkan bir töz şeklinde niteler. Kendini aldatma tutumunu da bilincin bu katılma donma haliyle açıklar. Düşünmekten bilinçli bir şekilde kaçınma, dünyayı düşünmeden olduğundan farklı biçime sokma, duygusal bir yargıya saplanıp kalma, kendi değerini başkası üzerinden inşa edip bununla avunma davranışlarının hepsi kendini aldatma tutumunun türevleridir. (Murdorch, 1981, s. 72)

Sartre, bilinci bir varlık arzusu olarak tasarlar ve ‘hiçlik’ olgusunun kendine ait bir varlığı olmadığı gibi bilincin de içeriği olmadığını düşünür. Bilinç, Sartre’a göre bir varlık eksikliği, varlık arzusudur. (Sartre, 2018, s. 19) Bilinç, varlığıyla her türlü imkânın koşulu olmasından ötürü, onun özü de varoluşundadır. Örneğin hazzın kendi özünün olması için haz(zın)bir bilinc(i)olgusu olmalıdır. Yine Sartre bilince kendi kendisinden başka bir güdüleme yüklenemez. Bunu yapmak bilince, edilginlik veya bilinçaltı yanılmasına düşmek, yani var olduğunun bilincinde olmayan bir bilinç anlamı yüklemek olurdu. Çünkü Sartre’a göre bilinç, bir uçtan diğer uca bilinç olmasından dolayı yalnızca kendi kendisini sınırlandırabilir. O, kendi var olmak tarzının nedenidir, hiçbir şey bilincin nedeni değildir. (Sartre, 2021, s. 29)

2. Varlık Türleri-Özgürlük-Sorumluluk

Öncelikle Sartre, evreni (bilince sahip olmayan her şeyi) “kendinde-varlık” olarak nitelendirir. Sartre’a göre kendinde-varlık, kendi kendine kaimdir. (Gürsoy, 2015, s. 18, 19) Sözelimi Sartre’a göre varlık, sadece kendi kendisiyle dolu yapıdadır. Yani varlık, “*ne ise o’dur.*” Varlık ‘ne ise o’ olduğu için içeriğinde olumsuzluk barındırmaz. Zira kendini, olduğundan başka varlık olarak ortaya koymaz. (Sartre, 2021, s. 40, 41)

Sartre ‘kendinde-varlık’ olarak tasarladığı nesnelere ne ise o diyerek tam bir doluluk olduğunu yani olgusal olduğunu, olduğundan aksini iddia edilemeyeceğini düşünür. Sartre burada olgusalılığı gerçekten var olmuşluk, karşımızda duran varlık olarak nitelendirir. (Biemel, 1984, s. 76) Buna karşılık Sartre, “ne ise o olmayan ve ne değilse o olan” olarak nitelendirdiği “kendi-için-varlık” tanımlamasıyla bilince, başka bir deyişle bilinç sahibi varlık olan insana işaret eder. (Sartre, 2021, s. 132)

Sartre düşüncesinde bilinç varlık arzusunda, yani “kendinde-kendi-için” olmak ister ama bu imkânsızdır. Bu sebeple Sartre, kendi-için’i ‘ne ise o değil ne değilse o’ olarak nitelendirir. “*Çünkü her “kendinde-varlık” özel bir “kendisi-için-varlık”ın hiçlenmesidir.*” (Sartre, 2018, s. 19) Bu olmama durumu bilinçte mevcut olmayan bir şeye atıf değildir. Dünyaya hiçliğin gelmesine aracılık eden insan, Sartre düşüncesinde ‘olduğunu aşan, olmadığını tasarımıyan’ bir varlıktır. Burada olgusalılığın karşıtı olan aşkınlık kavramı karşımıza çıkar. Sartre aşkınlığı, insanın kendi olgusal varlığına aşma yeteneği, kendi olanaklılık durumuna tırmanması olarak ifade eder. Böylelikle Sartre, bilinci, kendi olanaklarına erişecek, bu olanakları yaşatacak ‘ne olacaksa o’ durumuna gelmeyi kasteder. (Biemel, 1984, s. 76, 77) Başka ifadeyle açıklayacak olursak, Sartre aşkınlıktan bahsederken Tanrısal bir aşkınlıktan söz etmez. İnsan gerçekliğinin sınırlarını aşip geçebilme, kendine her zaman kendi dışında bir amaç arayabilme özelliklerine işaret eder. (Sartre, 1967, s. 31)

Sartre düşüncesinde olumsuzlama ise, insan olmanın önemli bir yapısıdır. İnsan, başka varoluşla arasına mesafe koyarak, onun dışına çıkarak kendisine ulaşır. Hiçlik ise yani var olmayan bir şey yalnızca insan sayesinde dünyada açığa çıkabildiği için bu uzaklaşma da olanaklıdır. Çünkü varlığın kendisi kendi kendisiyle doludur, kendi kendine opak yapısından dolayı ‘hiç’e yer bırakmaz. Hiç, yani olmayan şey, kendi gücüyle olabilirseydi olmayan olmazdı, bu sebeple sadece kendi gücüyle olmaz. Sartre, bir olumsuzlama yapmanın, ‘hiç’e atıfta bulunmak olduğunu düşünür. Bu sebeple onun düşüncesinde varoluşan her şeyin ortasından hiç’i ortaya çıkaran bilinçli insan varlığıdır. (Biemel, 1984, s. 74,75)

Toparlayacak olursak insanın dünya ile ilişkisi, insan bilincinin olumsuzlayıcı fiili üzerine inşa edilmiştir. Ne ise o olan dünyayı araçsal olarak ayrıştıran insan bilinci, kendindeyi kendisi için dönüştürmekte ve olduğundan farklı bir formda hiçlemektir. Bununla birlikte bilincin kendi kendisiyle münasebeti de olumsuzlayıcı yapıdadır. Kendini olumsuzlayan ve hiçleyen bir bilince sahip olarak insan, eksiklidir. İnsan gerçekliğinin eksiklik sebebinin ise Sartre, kendi kendisiyle örtüşen bir kendinde varlık olma istenci ile tanımlamaktadır. İşte bu varlık yapısıyla insan, ontolojik olarak hiç olmaya, yani özgür olmaya zorunlu bir varlıktır. (Polat & Aşkın , 2017, s. 46, 54)

Sartre’a göre de insan, içinde bulunduğu durumun şartlarına bağlı olmakla birlikte, basite indirgenemeyecek bir varlıktır. İnsanın baştan kestirilemeyen, olanaklar içerisinde bir yönü vardır. İşte Sartre buna özgürlük demektedir ve insanın şahsiyetini bu özgürlükte tanımlar. Özgürlük Sartre’a göre insan doğasının metafizik bir gücü, istediği her şeyi yapma özgürlüğü yani keyfilik değildir. Ona göre insan bir hal’dir ve halini kavrayan ve bu halde kalıp kalmama yollarından birini seçen varlıktır. Eyleme geçmediğinde bile kendinin ve kendi halinde olanların kaderini içselleştirip insan gerçekliğine kendi perspektifinden değer biçen yapıdadır. Bu bağlamda Sartre kendi yazgısını bilen insanı tasarlamak istemiştir. Bu tasarladığı insan bir yanıyla tümüyle haline bağlıyken diğer yanıyla tamamen özgür bir yapıdadır. İşte Sartre’ın kurtarmak istediği insan bu özgür olması gereken insandır. Bazı hallerde insan ya özgürlüğü ya ölümü seçer; Sartre insanı, kendi hayatını seçecek hale getirmek istemiştir. (Sartre, 1996, s. 78, 79)

Sartre'a göre "İnsan özgürlüğe mahkûmdur" çünkü bir kez dünyaya fırlatıldıktan sonra tüm seçimlerinden de sorumludur. Aynı zamanda insan seçimleriyle yalnızca kendine karşı değil, diğer insanlara karşı da sorumludur. Çünkü kişi kendini seçerken "insan"ı seçmiş olur. Sözelimi olmak istediği kimseyi yaratırken, herkesin nasıl olması gerektiğini tasarlar. (Sartre, 2021a, s. 40, 46) Sartre'a göre seçim duygusu insanda tedirginlik yaratır. Birçok kişi özgürce kendi adına karar verirken tüm insanlığın sorumluluğunu taşıma kaygısını taşımaz. Sartre, onların tedirginliklerini bastırmaya çalıştığını düşünür. (Sartre, 1967, s. 10)

Seçim kaygısına ise verilecek en kolay anında tepki ise seçim yapmamaktır. Popülerleşmiş, yerleşik şablon ve fikirleri düşünmeden benimsemek, standart inanç ve amaçları kabullenmek ve seçim sorumluluğunun tamamını başkalarına ve hayatımızın koşullarına mal etme durumunu Sartre 'kötü niyet' yani 'kendini aldatma' olarak nitelendirmiştir. Çünkü Sartre, göre seçmemeyi seçmek de bir seçim olduğunu düşünür. Bu durum sadece, insanın kendisine yalan söylemesinin, özgürlüğünü inkâr etmesinin bir formu, varoluş kaygısını azaltmak adına kısa vadeli bir girişimdir. Bu da asıl benliği ve gerçek hayat anlayışını kaybetmeye yol açar. (Pursuit Of Wonder, 2019)

Sartre insanı "olacak kişi olmamak kipinde olan kişi" olarak niteler. İşte burada olandan sürekli bir kopuş kipiyle birlikte, insanın kendini olduğu biçimiyle kavradığı anda iç daralması ortaya çıkar. İç daralması halindeyken bilinç, kendi özünden hiçlik aracılığıyla ayrıldığını veya gelecekte kendi özgürlüğüyle ayrılmış olduğunu farkeder (Sartre, 2021, s. 77) Özgürlük ve iç daralmasının birbiriyle bu yakınlığı, insan gerçekliğinin insana ait değerler dünyasından kopuşuna işaret eder. Böylece insan, özgürlüğüyle edimlerinin nedeni de sonucu da olmakla bir başmadır. Bu bir başnallık yalnızlık değildir, çünkü karar ve sonucu ortaya çıkan edimler insan olan adına verilmişlerdir. (Urgancı, 2020, s. 60)

Sartre'a göre insana özgürlüğü ağır gelirse, bir mazeret peşine düşerse kendini altında yatan sebeplerin, yani gereksizliğin arkasına sığınmaya hazır bulur. Bu da kişinin kendini bir başkası gibi dışarıdan gözlemlemeye alan yaratan iç daralmasından kaçma eğilimidir. Ancak Sartre'a göre 'iç daralmasından kaçmaktan kaçmak' pek de mümkün değildir. Çünkü "iç daralması biziz." İşte bu biz, yani ben olmaktan kaçış gerektirir ki Sartre'ın "mauvaise foi" yani "kendini aldatma" dediği şey bu noktada belirir. (Sartre, 2021, s. 89, 90)

3. Mauvaise Foi'nin Pratik Hayata Yansıması

Bazı eserlerde "Kötü niyet" şeklinde kelime çevirisi yapılan "mauvaise foi" kavramının "kendini aldatma" olarak çevrilmesi uygun gözükmemektedir. (Sartre, 2021, s. 117)* Kavramın açıklanımında Sartre'ın, insanın kendini aldatma tutumunu anlatmasına binaen çalışmamızın genel kapsamında biz de bu çeviriyi kullanmayı uygun gördük. Zaten insanın kendini aldatma tavrı içerisinde olması olumsuz bir tutum olması nedeniyle bir anlamda diğer olumsuz tutum olan kötü niyeti de içinde barındırır.

Birçok Sartre analizcisinin 'mauvaise foi' denen derin kavramla mücadele ettiğini belirtmek çok da mübalağa sayılmaz. Öyle ki Sartre, "Bulanıt", "Çıkış Yok", "Sinekler", "Kirlili Eller" vb. edebi eserlerinde, "Baudelaire", "Mallarme" gibi biyografilerinde, "Diyalektik Aklın Eleştirisi", "Etik Üzerine Defterler", "Anti-Semit ve Yahudi" ve "Varlık ve Hiçlik" gibi felsefi eserlerinde bu kavrama sık sık atıfta bulunmuştur. Eserlerinde mauvaise foi atıflarının yirmi birinci yüzyıldaki araştırmacıya düşünsel çabayla zorlandığını belirtmek abartı olmaz (Santoni, 2020, s. 39) ancak kavramın analizine girişme sorumluluğundan bahsetmek daha yerinde olur.

Sartre da birçok edebi eserinde insanın kendini aldatma tavrı içindeyken, bir bakıma kendi benlik bütünlüğünü yadsımasının dayanılmazlığını işler. Kendi yaşam öyküsünü kaleme aldığı Sözcükler eserinde kendini aldatma hallerini yakalayışını şu cümlelerinde görmek mümkündür:

"Birkaç yıl önce, piyeslerimin ve romanlarımın kahramanlarının birdenbire ve bunalımlı olarak kararlar aldıklarına ve örneğin 'Sinekler'deki Orestes'in geçirdiği büyük değişikliği gerçekleşmesi için bir anın yettiğine dikkatimi çekmişlerdi. Tabii öyle: Bunun nedeni onları kendime benzer yaratmamdı; hiç şüphesiz olduğum haline değil, olmak istediğim hale benzetmem söz konusuydu. Bir hain haline gelmişim ve öylece kaldım. Yapmak istediğim şeye tüm varlığımınla bağlanmam ya da çalışmaya, öfkeye ya da dostluğa bütün benliğimi vermem boşunaydı; hemen inkâr ediyordum kendimi." (Sartre, 2021b, s. 193)

Sartre, kendisinin de bahsettiği gibi yapıtlarının birçoğunda kendi benliğini veya ideal benliğini işlemiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi insan tecrübelerinin oluşumu olan bir hal'dir. Bunun doğal sonucu olarak Sartre da birçok düşünür gibi olmakta olduğu ve olabileceği hal'leri eserlerine yansıtmıştır. Yine alıntılarımız satırlarda

* "Varlık ve Hiçlik" eserinin çevirisini yapan Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Esen'in bu çevirisi eserin içeriğine daha uygun düşmektedir. Bkz. (Sartre, 2021, s. 117)

Sartre, yapmak istediklerine adanmasının beyhudeliğinden, yani inkâr ve kaçış durumunda olduğundan bahsetmiştir.

Burada Sartre'ın ifade ettiği insan gerçekliğinin sözleri ve eylemleri arasında bir tutarlılık olmaması halidir. Yani Sartre'a göre insanın ne olduğunu seçtiği yolun kendisi belirlemez, belirleyici olan o yolda nasıl yürüdüğüdür. Şayet yürüme eyleminde bulunmuyorsa, sözgelimi kendi eylemleri içinde yok olup gitmekteyse, kendini aldatma içindedir. Sartre'ın Gizli Oturum adlı tiyatro oyunundaki Garcin karakterinin kendini gerçekleştirecek yeterli zamana sahip olmayıp erken öldüğünü ifade etmesi bu bahaneyle bir örnektir. *"GARCIN. Çok erken öldüm. Yapacağım şeyleri yapacak vakit bırakmadılar bana. INES. İnsan hep çok erken ölür — ya da çok geç. Ama hayat ortadadır, bitmiş olarak ortadadır; çizgi çekilmiştir, toplamı yapmak gerekir. Hayatından başka bir şey olamazsın."* Yine Sartre'ın Sinekler adlı tiyatro eserinde bahsettiği tavrı şöyledir: Söz konusu oyunda Elektra karakteri, hayatını intikam ihtirası üzerine kurar ancak istediği olduğu anda bu eylemine tahammül edemez. Çünkü eylemin kendisi, hayal ve hazırlık tasarımıyla bambaşka, dehşet verici gerçeklik olarak karşısına çıkar. Sartre, Elektra'yı seçtiği yolda yürümek bir yana, eyleminin sorumluluğunu Zeus karakterine yükleyerek kendini aldatma tutumuna örnek bir karakter olarak işler. Sartre böylelikle altını doldurmayan eylemlerimizin içinin boş olduğuna gönderme yapar. Yani insanın kendisini belli niteliklerle tanımlaması kolaydır, hatta "yapacaktım ama gerekli araçlardan yoksundum" savunmaları daha da kestirme yoldur. Kullanıma çevrilmemiş bilgi kişiye ait olmadığı gibi Sartre'a göre eyleme geçirilmemiş karar da karar değildir. İnsan gerçekliği, olduğu halini kabullenmekten uzaklaşıp, olmak istediği şahsiyeti tasarlar ve imgesini yaratır. Hatta bunu koruyabilmek için tüm gücünü seferber eder ve gardı düşmeye başladığı sıralarda bahanelerin arkasına saklanır. (Biemel, 1984, s. 70, 71 ayrıca bkz. Sartre, 1965, s. 48, Sartre, 1985)

Sartre düşüncesinde daha önce bahsettiğimiz üzere insan kendi adına seçim yaparken aslında 'insan'ı seçmiş olduğu için bu seçimlerin insanlığa karşı sorumluluğunu hissetmek, içinde derin bir korku ve kaygıya yol açar. Bu rahatsızlık veren duygu insanı kendini aldatmaya sürükler. İnsanın özgürlükle yüzleşmesi, içinde sorumlulukla yüzleşmeyi barındırır, bu yüzleşmeye güçle dayanabildiği için inkâra girer, mazeretlere başvurur. Özgürlüğün kaçınılmaz gerçekliği öyle katlanılmaz ki bu sebeple mazeretlerin içinde güvenli alan aranır. İnsan, kendini özgürce, olduğu gibi sergilemeyi reddederek, adeta sosyal maskelerin ve içi boş değerler sistemlerinin içinde saklanır. Rollerini bir insandan ziyade bir şeymiş gibi oynar. Ancak rolüyle olan ilişkisi tıpkı bir aktörün rolüyle olan ilişkisi gibi sahtedir. (Priest, 2001, s. 193, 204)

Gerçekten de insana gelen en ağır yük kendiyle yüzleşmektir. İnsanın hayatı boyunca tüm yapıp ettikleri, içerisinde anlam arayışını barındırır. Kendinde olan en ağır yükü sorgular. Kendisinde toplumun kabul görmediği bir gerçekliği yaşadığında psikolojik determinizmin gölgesine sığınır. 'Böyle yetiştirildim, yönlendirilmedim, bana böyle öğretildi, ailemden yeterli sevgi görmedim ki sevgi gösterebileyim' vb. savunma mekanizmaları gerek topluma, gerek yetiştiren aileye sorumluluk yükleyip anlık zihne 'benim bir suçum yok' göndermelerinden ibarettir. Ancak insan, içinde olan eksikliği fark ettiği anda artık o, kişide eksiklik olarak barınmaz. Sevgi edimini örnek alalım. Kişi ailesinden sevgi görmediğini ve sevmenin ne demek olduğunu bilmediğini fark ettiği andan itibaren artık sevgi ediminin farkında olmanın farkındadır. Yani sevgi edimini seçmiş olur. Bundan sonra sergileyeceği tavırlar kaçma, aldatma-aldanma davranışlarıdır. Ne var ki insan bu sefer "doğmak benim tercihim değil ki" savunmalarına sığınabilir. Bu türden düşünceleri Sartre, insanın olgusallığını naif şekilde vurgulaması olarak nitelendirir. Buna karşılık Sartre insanın kendi varlığının temeli olmadığını öne sürerek kişinin özünden sorumlu olmadığını ifade etmiştir. Sartre'a göre dünyaya fırlatılmış olmak dünyanın içinde edilgin kalınacağı anlamına gelmez. Bilakis sorumluluk içinde dünyaya tutkuyla bağlanmayı gerektirir; çünkü Sartre'a göre insan: "sorumluluktan kaçma arzusundan dahi sorumludur." Bu sebeple Sartre'a göre insan "Ben neden doğdum?" düşüncesinde aslında doğmuş olmayı seçer. Yani insan doğduğu güne isyan edemez, istemediğini belirtemez. Çünkü bu tavırlar dünya karşısındaki mevcudiyeti seçmiş olduğunu gösterir. Zira insanın buradaki durumu yine kendisiyle, kendi projesiyle; sonuç olarak bıkkınlığı, yani olgusallığı, kendi kendisinden bütünüyle sorumlu olmaya mahkûmiyetinden ibarettir. (Sartre, 2021, s. 654, 655)

Tüm farkındalıklar içinde sıkışıp kalmışlık, insana kendinin yargıcı olmasının verdiği ıstırapı birlikte getirir. Felsefesini 'köle ahlakı-üst insan' üzerine sürdürmüş Nietzsche'nin "Böyle Buyurdu Zerdüş" eserinde insanın bu kendine yakalanış durumunu şu cümlelerinde görmek mümkündür.

"Korkunçtur, kendi yasanın yargıcı ve ölç alıcısıyla yalnız kalmak. Yıldız, işte böyle fırlatır ıssız uzaya, yalnızlığın buzlu soluğuna. Bugün kalabalığın acısını çekersin daha, ey tek kişi. Bugün yürekliliğin ve umutların tam daha. Ama bir gün yalnızlık yoracak seni. Bir gün eğilecek gururun, yürekliliğin yılacak. Bir gün haykıracaksın: "Yalnızım ben!" Bir gün, artık görmeyeceksin yüksekliğini. Alçaklığınıysa pek

yakından göreceksin. Kendi yüceliğin, bir hayalet gibi korkutacak seni. Bir gün haykıracaksın: "Her şey düzme!" (Nietzsche, 2012, s. 63)

İşte burada Sartre'a göre insan, dünya karşısında serzenişte bulunmaya başladığında kendini tam da burada, iç daralmasıyla kavrar. Sorumluluğu sallantıya alarak kendini sorumluluk içine fırlatılmış bularak iç daralmasına yakalanan kişinin; artık ne mazereti, ne vicdan azabı, ne pişmanlığı vardır. Çünkü o, artık varlığını bütünüyle fark eden ve varlığı da bizatihi bu farkındalıkta yatan bir özgürlüktür. İşte Sartre'a göre bu ıstırap içinde insan, kendini aldatma (*mauvaise foi*) ile iç daralmasından kaçır. (Sartre, 2021, s. 656)

3.1. Aldatma ve Aldanmanın Ontolojisi

Bu kısım, Sartre'ın Varlık ve Hiçlik eseri referans alınarak yazılmıştır. Söz konusu eserde Sartre, konuyu betimlemeler üzerinden açıklamıştır. Aldatma davranışı kelimenin kendisinde barındırdığı anlama bakarsak yalanla eş değer tutulabilir. Kendini aldatma denildiğinde ise insanın kendine yalan söylediği anlamı ortaya çıkar. Ancak Sartre'a göre burada aldatanla aldanan kişinin aynı kişi olması sebebiyle tuhaf bir paradoksun içine düşeriz. Öncelikle yalan, içerisinde bir niyet barındırır ve yalancı adına da bilgi içerir. Yalan, seçimle ortaya çıkar. O halde insan kendini aldatma davranışını seçimle mi yapmaktadır? (Neu, 1988, s. 81) Zira bir şeye yalan diyebilmemiz için aldatan kişinin hakikati biliyor olması gerekir. (Sartre, 2021, s. 94) Yani kişi kendini aldatmaya, doğru olduğunu bildiği şeyi inkâr etme girişiminde bulunursa, bu, kişinin doğru olduğunu bildiği şeyi zaten bildiği anlamına gelir. Bu bilme ve bilmeme paradoksu, Sartre'ı çözümlemeye iten, kendini aldatma ile ilgili bilginin paradoksudur. Descartes ve Descartes'ten etkilenen Sartre için insanın bir şeyi bilmesi için, muhakkak onu bildiğinin bilincinde olması gerek. (Neu, 1988, s. 81, 82, 83)

Aldatanın, yani yalancının ideal tanımı, hakikati kendi içinde olumlayarak konuşmalarıyla gerçeği yadsıyan ve bu olumsuzlamayı aynı şekilde alaycı bir bilinçle yadsıyan insan olacaktır. Buradaki karşılıklı olumsuzlama durumu aşkınlık içerir yani ifade edilen gerçek ortada olmadığı için aşkınlıktır. Esas olan olumsuzlama zaten gerçeğe dayandığı için o, belirli bir aşkınlık türüne dayanır. (Priest, 2001, s. 207) Kişi aldatma esnasında gerçeği kendisi için olumlar kendi içinde gerçekleştirdiği olumsuzlama ise bizatihi kendinden değil dünyadaki bir şeye yöneliktir. Şu halde yalancının maksadı aldatma niyeti olduğu için bu niyeti kendinden saklama gereksinimi duymaz. Bilakis bu niyete başvurur ki 'bu niyet' onun tavırlarını şekillendirsin. (Sartre, 2021, s. 94)

O halde kendini aldatma davranışında bulunan kişi gerçeği bizzat kendinden saklama halinde olduğu için yalandan farklıdır. Normal bir yalan durumundaki olumsuzlamanın bilinçle bağlantısı yoktur, çünkü yukarıda da bahsettiğimiz gibi olumsuzlamanın hedefi başkasıdır, aşkın olandır. Ancak kendini aldatma halinde bilinç "*factitive*"[†] ve aşkınlık durumundadır. Sözelimi burada tek bir bilinç birliği söz konusudur, aldatan-aldanan ikiliği yoktur. Sartre'a göre kendini aldatma bilincin seçimidir, yani maruz kalma durumu değildir. Sartre bu durumu açıklarken Freud'u tenkit eder, çünkü Freud'un 'bilinçaltı' kavramı bu paradoksu çözümlemek için yeterli değildir. Sartre'a göre kendini aldatmanın bastırılması veya farkında olunmaması aynı durumun hem bilinip hem gizlendiği, hem kabullenilip hem inkâr edildiği ruhsal bir organizma birliği gerektirir ki bu Freud'un psikanalistik doktrinleri olan 'Ego'/bilinçli zihin, 'id'/bilinçdışı kavramlarıyla da çözümlenemez. (Sartre, 2018, s. 21, 22 Ayrıca Bkz. Freud, 1994, s. 52)

Sartre, koşulsuz özgürlüğü savunduğu için seçimlerimizin sorumluluğunu üstlenmemeye mahal bırakabilecek dış güçlere, deyim yerindeyse meşrulaştırmaya izin vermez. Varlık ve Hiçlik eserinin "Kötü İnanç" bölümünde hem Freud'un iddialarını eleştirir, hem de kötü inancın gerçek dizgelerinin üstesinden gelmeyi üstlenir. (Neu, 1988, s. 80) Bu anlamda Sartre'a göre bilinçdışı, bilinçaltı teorilerine başvurmak, gerçeklikten kaçınıp yazgıcılığa sığınmaktır. Çünkü Sartre'a göre insan gerçekliği katıksız bir varlıktır, kendi gerçekliğine uzak olduğu kadar en yakın olanı yine kendisidir. Bilinç ise bir bütündür, ayrıştırılmaz. (Özatay, 2015, s. 81) Eğer bilinç, yalancının yapısına izin veren bölünmüş bir yapıya sahip olsaydı, bastırılmış duygunun bilincinde olunmaması için, bastırılma dürtüsünün bilincinde olma bilinci olmalıydı. (Neu, 1988, s. 84)

O halde Sartre'a göre kendini aldatma insana dışarıdan gelen bir maruz bırakma durumu değildir. Ancak kendi kendini aldatabilen şey bilinçtir. Psikanaliz ise kendini bilmeyen bir bilme tasarlamıştır. Çünkü kendini aldatmayı yok saymak adına bilinçaltı ile bilinç arasına bağımsız ve sonunda yine kendini aldatan bir bilinç yerleştirmiştir. Ancak Sartre'a göre Freud böyle yaparak bilinci id, yani hayvani yönümüz; ego, yani ben; ve süper ego; yani üst benlik kurmak adına lafta kalan terimlerden başka bir şeye ulaşamamıştır. Sartre'a göre bir şeyi kendinden

[†] Kendisi için varlığın kendinde varlıkla, yani dünya ile geçmiş ile kurduğu ilişkidir. Sartre'a göre özgürlüğün *factite*'si, yani olumsuzluğu, insanın özgür olmaya mahkûm olmasıdır. Bkz. (Sartre, 2018, s. 21)

gizleyebilmek için ayrı ayrı değil, tek bir psişizmle çift yönlü etkinliğin gerçekleşmesi gerekir. Çünkü aynı anda gizlenecek şeyin elde tutulması ve ötelenmesi birbirini bütünler yani biri diğerini kendi varlığında gerektirir. (Sartre, 2021, s. 95, 100)

Sartre, insanın varlık yapısının kendini aldatabilmesi için nasıl bir biçimde olabileceğini kadın erkek ilişkisi üzerinden çarpıcı bir örnekle açıklar. Örneğinde ilk randevusunda olan bir kadın işler. Bu kadın esasında karşısındaki adamın kendisine karşı olan niyetinin çok iyi farkında olduğu gibi partneri hakkında bir karara varması gerektiğini de bilir. Ancak kararın aciliyetinden kaçınıp sadece partnerinin nezaket çerçevesi altında yaptığı davranışlarına tutunur. Kendisine yöneltilen iltifatları olduğu gibi algılamak ister, yani arka planında yatan gerçekliğini görmek istemez. Böylelikle partneri ona tıpkı masanın yuvarlak veya kare olması gibi, yani içten görünür. Kadın bu esnada dilediği şeyin farkında değildir, uyandırdığı arzuya derinden duyarlıdır ancak yalın arzu onu iğrendirir. Dolayısıyla bu sefer arzuyu ne ise o olarak (yani masanın yuvarlak ve kare olması gibi) kavramak istemez, ancak arzu kendini hayranlığa, nezakete, saygıya doğru aştığı ölçüde kabul eder. Bir anda partneri elini tuttuğunda erkeğin bu atılımı acil bir karara davetiye çıkararak durumu değiştirebilir. Çünkü kadının, elini erkeğin eline bırakmak flörte razı olmak, eli geri çekmek ise o anı çekici kılan belirsiz uyumu bozmaktır. Burada kararı olabildiğince ertelemek söz konusudur. O esnada kadın kendini erkeğin elinin içine bırakır ancak bıraktığının farkında değildir. Farkında olmaksızın bıraktığı esnada tesadüf bu ya, tam da o anda düşüncelere dalar. Partnerine, kendi hayatından kendinden bahsederek duygusal kurgusunun içine doğru sürükler. Kendinden bahsederken kendini asıl görünüşü altında, bir bilinç olarak gösterir. Aynı zamanda eli kıpırtısız bir şekilde erkeğin elinde dinlenmektedir: “Ne razı olmuştur ne de direnmektedir – bir şey halindedir.” Bu kadın kendini aldatma halindedir ve bunu kendini aldatma içinde tutabilmek için farklı yöntemler kullanarak sağlar. (Sartre, 2021, s. 102, 103)

Sartre’ın örneğindeki kadın, partnerinin tutumlarını ‘ne ise o’, yani kendinde varlık biçiminde kavramaya zorlayarak zararsızlaştırır. Ancak bilincin özünü hatırlayacak olursak ‘kendinde’ değil, ‘kendi için’dir. Yani aşkınlaşma eğilimi içerisinde bitmiş olmayan, ne ise o olmayan, kendini gerçekleştirendir. Kadın, içinde hissettiği arzuyu aşkın, ötesine geçilebilir bir şey olarak kabul etmek istemez. Bedenini ise kendi bedeni olmayan olarak tasarlayarak salt ruh olarak görür. İşte kendini aldatmanın olanağı bu örnekte olduğu üzere olgusal ve aşkınlaşma karşılıklı etkileşiminden sağlanır. (Biemel, 1984, s. 81, 82) Nihayetinde Sartre kendini aldatmayı, “bir tür çelişik kavramlar oluşturma sanatı, yani bir fikir ile bu fikrin olumsuzlanmasını birleştiren kavramlar oluşturma sanatı” olarak tanımlar. (Sartre, 2021, s. 103) Yani gerçeklikten kaçınan insan, olgusal ve aşkınlaşma karşılıklı etkileşimini inkâr etme eğilimindedir. Yine işine yaradığı ölçüde olgusal ve aşkınlaşma birbiriyle aynı şeyler olduğunu, yaramadığı zaman da birbirinden farklı olduğunu öne sürecektir. Neden mi? Kendisinde her durumda kaçma olanağı yaratacağı da ondan. Böylelikle kabullenemeyeceği bir davranışta bulunduğu ‘Ben bu değilim’lere alanlar oluşturabilecektir. (Biemel, 1984, s. 83)

Ancak bu cümlelerin hemen ardından şunu belirtmek gerekir ki meramımız antihümanist bakış açısıyla ‘insan böyle bir varlık’ algısı yaratmak değildir. Zira sıklıkla tekrar ettiğimiz gibi Sartre’ın amacı da hiçbir zaman insanın sadece karanlık taraflarını açığa çıkarma olmamıştır. Bilakis insanın tutsakken, elleri kelepçeliyken bile özgürlükten kaçınamayacağını savunarak insanı savunma mekanizmalarından kalkıp gerçekliğine davet etmiştir. Sartre bu duruma, gelen bir emir sonucunda başarısız olacağı baştan belli bir eyleme girişen ve sonunda milisler tarafından esir alınan direnişçilerin, üç yüz köylünün ölümüne sebep olmalarını neticesini işlediği ‘Mezarsız Ölümler’ isimli tiyatro eserinde yer vermiştir. Oyunda bir yandan milisler tarafından işkencelere direnirken kurşuna dizilmeyi bekleyen, bir yandan da eylemlerinin sonuçlarıyla yüzleşen direnişçilerin (Babuşçu, 2022, s. 271) tıratlarında hem kendileriyle yüzleşmelerine, hem kendilerini inkâr etmelerine atıfta bulunmuştur:

“Kendimi tanımak isterdim. Eninde sonunda beni yakalayacaklarını ve bir gün, bir duvar dibinde kendi kendimle yüz yüze kalıp «işkenceye dayanabilecek misin?» diye soracağımı biliyordum. Tâ başından beri biliyordum. Beni korkuya düşüren vücudum, anlıyor musun? Allah’ın belâsı, dayanıksız, pis bir gövde benimkisi. Sinirlerim karı sinirinden farksız. İşte, beklenen an geldi artık. Çok geçmez âletleriyle oramı buramı dürtüklemeye başlarlar. Bir hiç için acı çekeceğim; şu dünyada neye yaradığımı, kaç paralık herif olduğumu bilmeden öleceğim.” (Sartre, 1964, s. 17, 18)

Burada Sartre’ın korkak bir karakter olarak işlediği Sorbier, ‘korku’ hissiyatını bilincine ait olmadığını öne sürerek aşkınlaştırmakta, öte taraftan korkusunun sorumluluğunu bedenine yükleyerek onu ‘ne ise o’ olarak olgusallaştırmaktadır. Böylelikle cümlesinin sonunda ‘kim olduğunu bilmeden’ öleceğine dair yakınmasına alan oluşturmuştur. Bu durum Sartre’ın Varlık ve Hiçlik’te “Ben kendime fazla büyüdüm.” önermesine benzemektedir. Bu formülü Sartre, olgusalığa dönüşmüş aşkınlaşma göstermek suretiyle tükenmez biçimde mazeretin kaynağı olarak tanımlar. Yine Sartre’ın örneğindeki genç kadın da, arzuda salt aşkınlaşmaktan başka her şeyi görmezden

gelerek hatta arzusuna isim koymaktan bile kaçınarak, o arzunun türevleri olan tüm utandırıcı yönlerden böylelikle arınmıştı. Çünkü Sartre'a göre insan, kendini aldatırken, biri kavrandığında diğerinin karşısında bulunabilmesi için olgusallığı aşkınlık, aşkınlığı da olgusallık olarak sunmaktadır. Ancak Sartre'a göre kendini aldatmanın tek aracı "olgusallık aşkınlık" kavramı değildir. Çünkü insanın kendini başkasının bakışı altında kavradığı veya 'başkası için'den, 'kendi için'e doğru kaçış oyunu içinde olduğu durumlar da vardır. (Sartre, 2021, s. 105)

Genellikle başkasının bakışı, insan gerçekliğine korkutucu gelir. Çünkü başkaları bizi, yapacağımızı söylediklerimiz veya kendimizi tanımladığımız benliğimizle değil, ortaya koyduğumuz tavırla veya yapıp ettiklerimizle yargılar. Bu anlamda Sartre'a göre cehennemden korkmak, olanlar olmuş ve olanakların bitmiş olduğu yaşamımızın farkına varıp korkmak demektir. Kişinin olmayı arzuladığı 'ben' ile olmuş olduğu 'ben' arasında uçurum belirlediğinde, başkaları onun celladı kesilirler. (Biemel, 1984, s. 72, 73) Sartre, silah altındayken tuttuğu günce olan "Tuhaf Savaşın Güncesi"nde bu durumu şöyle ifade eder:

"Edimleri niyetlere göre yargulamak gerekir. Peki ama, niyetlerin kendisini edimlere göre yargılamazsak neye göre yargılayacağız? Nasıl dil düşüncenin desteği ve belli bir biçime sokarak anlaticısı ise, edim de istenç ediminin bir biçime sokarak anlaticısı ve maddesel desteğidir. Edim istencin dış görünümü, istenç de edimin içsel birleştirici izleğidir; nasıl dilsiz düşünce olmazsa, edimsiz istenç de olmaz." (Sartre, 2006, s. 60)

Kendini aldatmanın pratik hayata yansımada verdiğimiz tutarlı olmak ya da olmamak tutumunu burada açıklamak yerinde olacaktır. Sartre'ın burada anlattığı gibi evet, ameller niyetlere göredir; ancak niyetlerin çıktısı olan edimlere bakmazsak neye bakacağız? Yani yapacaklarımızı söylediklerimiz ve yaptıklarımız birbirinin tamamlayıcısıdır. Aralarında bir tutarlılık bulunmadığında niyetlere bakmanın bir anlamı kalmaz.

İnsan gerçekliği genellikle sosyal ortamlarda bilhassa yeni tanıştığı insanlara farkında olarak veya olmadan gerçek benliğini değil, ideal benliğini anlatır. Bunu da öyle bir ustalıklarla sergiler ki neredeyse kendisi de inanır. Sartre'ın deyimiyle 'ne ise o değil, ne değilse o' olan halini laf cambazlığıyla izah eder. Ancak gördüğümüz üzere insan bilinci kendi kendini aldatılabilir bir yapıya sahipken, başkalarına karşı bunu büyük bir cüretkârlıkla sergileyebilir. Bu sebeple 'Ben' ile başlayan cümlelere geçmeden önce, biraz düşünmek yerinde olabilir. Şayet düşünmeden anlattığımız 'Ben'imiz tutarsız edimler sergilediğinde ötekilerinin bakışı yukarıda bahsettiğimiz gibi celladımız kesilebilir.

Kişi, kendini belirli bir şekilde tanımlarken öteki onu bambaşka bir tarzda görebilir. Başkasının yargısı ise hoş gitmediği durumlarda, söz konusu yargının karşısında kendini tanımladığı şeyi dikebilir ve o hoş gitmeyen yargıyı sadece yüzeysel bir bakış açısıymışçasına tanımlayabilir. Öte yandan kişinin kendi hakkında vardığı yargı, onu rahatsız ettiğinde de bu defa ötekinin yargısına sığınabilir. Böylelikle insan, kendisini daha iyi hissetmek adına ki kendinden memnun değilse, ötekinin yargısındaki olumluluğun arayışına girer. (Biemel, 1984, s. 84)

Bu kısmı tekrar Gizli Oturum oyunundan örnekle detaylandırılm. Söz konusu tiyatro oyunu ölmüş ve cehennemde olan üç kişi (Ines, Estelle, Garcin) arasında geçer. Sartre'ın cehennem tasviri bildiğimiz cehennem anlayışı değildir. Cehennem bir otel odasıdır ve kişilerin göz kapaklarıyla uyuma yetileri ellerinden alınmıştır. Burada üç kişinin sonsuza dek baş başa kalması, kendilerini ve birbirlerini aldatma tavrı içindeyken yakalanmaları cezalarıdır. Yani Sartre'ın tasviriyle burada cellat da, işkence de, ateş de birbirlerinin bakışları altında günahlarını ve kendilerini gizleyememeleridir. Oyun, karakterlerin cehennemi hak edişlerini inkârla başlar. 'Ines' karakteri daha gerçekçi tavırlar takınarak kimsenin kendini ve birbirlerini aldatmasının anlamı kalmadığını ifade etmeye çalışır. 'Estelle' alçak olduğunu kabullendiğinde ötekinin bakışının dayanılmazlığını diğer iki karaktere nefret ettiğini haykırarak dışa vurur. Oyunun genel akışında ara ara dünyada olup bitenleri gördükleri için kendilerini inkâr etseler de birbirlerinden saklanamazlar. Bir müddet sonra günahlarını dökmek zorunda kaldıklarında cehenneme girdikleri andan beri bekledikleri celladın birbirleri olduğunu anlarlar. Aynı zamanda onlar için seçilen odadan tutulmuş da üç farklı günahkârın aynı odada seçilmesinin dahi tesadüf olmadığını, cezalarının birbirlerine maruz kalmak olduğunu da farkederler. 'Garcin' diğerlerinin bakışı altında kendi gerçekliğiyle yüzleşmeye dayanmadığı için odadan çıkmayı ister ve ateşte yanmayı yeğler. Ancak kapı açıldığında çıkmaktan vazgeçer: (Sartre, 1965, s. 5, 7 v.d.)

"GARCIN. Açın! Açın diyorum size! Her şeye razıyım: kıskaçlara, işkence âletlerine, erimiş kurşuna, cimbızlara, toyakaya, yakan yırtan her şeye razıyım, gerçekten acı çekmek istiyorum. Bu kafa eziyeti, bu gelip giden, sürtünen ve hiçbir zaman yeterince canımı yakmayan yalancı acı çekme yerine yüz yerimi ısırınlar, kamçılansınlar, zaç yağı döksünler üstüme, razıyım. (Kapı tokmağını kavrar ve sarsar.) Açacak mısınız? (Ansızın kapı açılır, nerdeyse düşecektir.) Ay! (Uzun bir sessizlik olur.)" (Sartre, 1965, s. 46)

Oyunun devam eden pasajında, Ines'in gerçekçi tavırlarına dayanmak diğer ikisi için daha güç olduğundan birlikte onu dışarıya atmayı isterler ancak Ines çok korkar. Garcin'in Ines'i bir anda göndermek istemez, çünkü onda kendisinden bir parça görür. Daha önce de bahsettiğimiz gibi tecrübe edilmeyen şeyler insanın kendisine ait değildir. Garcin, Ines'e 'korkaklığının ne demek olduğunu biliyorsun' dedi çünkü kendisi de korkaklığı tecrübe etmişti. Kötülüğün, utancın, korkunun...

"GARCIN. Kötülüğün, utancın, korkunun ne demek olduğunu biliyorsun. Bazı günler ta yüreğinin içine kadar görüyordun kendini, kolun kanadın kırılıyordu. Ertesi gün, ne düşüneceğini bilmiyordun, bir önceki gün bulduğun şeyin anlamını çözümleyemiyordun. Evet, sen kötülüğün bedelini tanyyorsun. Korkak derken, bu işi bilen bir insan olarak diyorsun, değil mi?" (Sartre, 1965, s. 47)

Bu kısım Garcin için bir kırılma noktası olur. Baştan beri ona kendi gerçekliğini anlattığı için Ines karakterinden nefret eder ancak Ines'le aynı duyguları tecrübe ettiğini fark ettiğinde onu dinlemek ister. Devamında Ines, Garcin'e gerçekliğini yüzüne vurdukça Garcin kendini aldatma için elinde kalan son yollarına başvurur. Tüm kaçınma çabalarına rağmen Ines onu cesaretlendirmekten geri durmaz. Garcin, Ines'in bakışlarından en azından bir müddet kaçınabilmek adına gece olmasını diler ancak uyuma yetilerinin ellerinden alındığını Ines ona bir daha hatırlatır.

"GARCİN. Bronz heykel... (Heykeli okşar.) İşte vakit geldi çattı. Heykel önümde, ona bakıyor ve anlıyorum ki cehennemdeyim. Her şey önceden hesaplanmış diyorum size. Bu şöminenin önüne geleceğimi, elimi heykelin üzerine koyacağımı, hem de bunu bütün bu bakışlar altında yapacağımı önceden hesaplamışlardı. Beni yiyen bu bakışlar altında... (Birden geri döner.) Hah! Yalnız iki kişisiniz öyle mi? Sizi daha kalabalık sanıyordum... (Güler.) Demek cehennem bu. Hiç aklıma getirmedim böyle olacağını... Acı, ateş, kızgın ızgara, hepsi sizsiniz demek... Ây! Ne gülünç şey... Kızgın ızgaranın ne gereği var: cehennem Başkalarıdır." (Sartre, 1965, s. 50)

Garcin son şanslarını kullanarak erken ölmesinin bahanesine sığınsa da, daha fazla kaçamayacağını görüp kendini inkâr etmekten pes ederek cehennemin başkaları olduğunu tanımlamıştır. Sartre, Gizli Oturum oyunuyla baştan sona insanın kendini aldatma halinden kaçınmanın arayışlarını anlatmıştır. Oyunda karakterler, gerek diğerinin bakışında ortaya çıkan benliğinden kaçınarak, gerek aşkınlığı ve olgusalılığı laf cambazlığıyla birbirinin yerine koyarak, bilincin kendini aldatma için başvurduğu tüm yolları sonuna kadar denemişlerdir. Sartre'in oyunun sonunda cehennemi başkaları olarak tanımlaması, insanı kötü, bir araya gelince sorunlu veya insanları birbirinin kurdu algısı yaratmak değildir. Oyunu Sartre'in ontolojisini incelemeyen yorumlamaya kalkışmak 'bende bir sorun yok, kendi kendime iyiyim beni delirten başkaları evet cehennem başkaları' türünden tekrar kendini aldatma yollarına itebilir. Ancak Sartre'in tanımladığı cehennem, başkalarında kendimizden duymak veya görmek istemediğimiz şeylerin dayanılmazlığıdır. Zira Sartre insan gerçekliğine salt bir kötümser bakış açısıyla yaklaşmamıştır.

Sartre'in ontolojisi özünde iyimserdir. Kendini aldatma kişisel bir seçimdir, örneğin korkak olduğunu kabullenmemek esas korkaklıktır. Kişi her an kendini aldatmaktan vazgeçebilir ve bu da dünyada olma tarzını ilksel ontolojik durumuna dönerek sorgulamayla olanaklıdır. Sartre, şayet kişi kendi kendini aldatmadan veya toplumun yerleşik anlayışlarına kendini kabul arzusuyla yenik düşmeden ilkel ontolojik durumunu sorgulamayı öğrenirse, özgün yaratıcı yeteneklerin ortaya çıkabileceğini düşünmüştür. (Gordon & Gordon, 1996, s. 241)

Sonuç

Sartre, insan gerçekliğinin, gerçekliğinden kaçınmanın birden fazla yolları olduğunu gerek psikolojiyle, gerek bilincin yapısıyla, gerek pratik hayatta açığa çıkışını tiyatro eserleriyle anlatmaya çalışmıştır. Görüyoruz ki kendini aldatmanın özünde, insanın diğer varlıklardan farkı olan aşkın yapısı yer alır. Yani insan, ne ise o olarak kalamayan, olduğunu daima aşabilen, olmadığını ise tasarımıyan varlık yapısına sahiptir. Sartre, insanı açıklayabilmek adına bilincin yapısıyla derin bir çalışmaya girmiştir ve onun deyim yerindeyse kaçabilecek bir alan oluşturmasına izin vermemiştir. Yani hoşumuza gitmeyen tavırlarımızı bilmediğimiz bilinç yapılarına atfederek anlık rahatlamaya çalışan bir kendini aldatma haline dahi izin vermemiştir. Elbette tüm bunların temelinde Sartre'in meşhur özgürlük-sorumluluk düşüncesi yatar. Yani insan Sartre'a göre artık var olduktan sonra doğduğu güne, içinde bulunduğu coğrafyaya, dünyaya geldiği aileye isyan edemez. Çünkü belirttiğimiz gibi insan aşkın yapısıyla olanaklarına tırmanabilen ve seçtiği şeyi yaşayan bir varlıktır. Elbette bu demek değildir ki her istediğimiz güzellikler bizi bulur. Çünkü dünyada, kontrolü dışında gelişen hayatları yaşayan, olmak istediği

şeye ulaşamayan binlerce insan var. Sartre bunun farkındalığıyla düşüncelerini ortaya koymuştur. Zira Alman işgali altında esir düşen bir düşünürden böyle bir iyimserlik beklenemez. Bilakis Sartre, bütün olası koşulların içinde insanın kendi benliğini en gerçek biçimde yaşamasını önermiştir. Eserlerine yansıttığı olumsuz ilişkilerle de insanı, ‘cehennem, dünya karşısında ezilen varlık’ vb. olarak tanımlamayı değil, kendi gerçekliğimizi bu olumsuzluklar içerisinde tanımlamamız ve kabul etmemizin olanaklarını göstermek istemiştir. Zira söz konusu ‘gerçek’ olduğunda insanın çok da hoşuna gitmeyen şeyler ortaya çıkabilir. Hayatta karşılaştığımız herkesle araya girdiğimiz her yolda dönüp varacağımız yer veya bulacağımız şey kendimizdir. Arayışımız sonunda bulduğumuz kendimizden memnun olmama durumları olabilir. Ancak saptadığımız üzere Sartre düşüncesinde kendini aldatma, insanın kaçınılmaz yazgısıdır. Gerek bunu kendi içinde yaparken, gerek başkasının bakışı altında bilinç, hoş gitmeyen durumlarda özgürlüğünü inkâr etmek için elinden geleni yapacaktır. Sartre burada, bilinç red halindeyken, kendini sorgulamanın önemi vurgulamıştır. Bu sebeptir ki psikolojik determinizmi, sözgelimi kendi gerçekliğimizi kendimizin dışında bir yerlerde aramamızı reddetmiştir. Çünkü ona göre bu arayış içinde de insan, kendini aldatmanın yolları içindedir. Bu sebeptir ki Sartre, olup biten her şeyin parçalara ayrılmayan tek bir bilincin çıktısı olduğunu vurgulamıştır. Tıpkı Gizli Oturum oyunundaki Ines karakterinin ‘evet ben bir korkağım’ demesi gibi, kendi bilincimize tüm hakikatiyle yönelmemizin önemle üzerinde durmuştur.

Kaynakça

- Akgündüz, G. Ö. (2013) “Sartre Düşüncesi’nde Etik Birliktelik Olanığı: Özne Biz.” *Posseble Dergisi*: 3, 25-43.
- Ali Han B. (2022): “Sahnede Felsefe: Sartre Tiyatrosunun Felsefi Çerçevesi.” *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* Cilt-Sayı: 21-1 260-286.
- Aster, E. V. (2018) *Ernest von Aster’in Ders Notları Felsefe Tarihi İlkçağ ve Ortaçağ*. Derleyen Vural Okur, Bursa: Sentez Yayınları
- Biemel, W. (1984) *Sartre’in Yaşamı ve Sanatı*. Çeviren: Veysel Atayman. İstanbul: Alan Yayıncılık
- Dindar, B. (1986) “Sokrates ve J.-P. Sartre Felsefesinde İnsan.” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1.1, 77-86.
- Doğan, N. (2020) “Sartre ve Gabriel Marcel’de İnsan Sorunu” Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Freud, S. (1994) *Kendi Kendine Psikanaliz*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Gordon, H. and Gordon R. (1996). “Sartre on questioning versus the curse of bad faith: The educational challenge.” *Studies in Philosophy and Education* 15.
- Gürsoy, K. (2015) *J.P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler*. Ankara: Aktif Düşünce Yayınları.
- Heidegger, M. (1998) *Tekniğe İlişkin Soruşturma*. Çeviren: Doğan Özlem. İstanbul: Paradigma Yayınları. <https://youtu.be/qWHz39MVvxs?si=HK2BsHRTmV-VB0nU> adresinden erişim 10 Nisan 2024
- Husserl, Edmund. *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe* Çeviren: Abdullah Kaygı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu. 2014
- Murdoch, I. (1981) *Sartre’in Yazarlığı ve Felsefesi* Çeviren: Selahattin Hilav. İstanbul: Yazko Yayınları.
- Neu, J. (1988) “Divided Minds: Sartre’s ‘Bad Faith’ Critique of Freud.” *The Review of Metaphysics*, vol. 42, no. 1, pp. 79–101. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/20128695>. Accessed 3 Apr. 2024.
- Nietzsche, F. W. (2012) *Böyle Buyurdu Zerdüşt*. Çeviren: Sevil İnan Sönmez. İstanbul: Akvaryum Yayınevi.
- Özden, H. Ö. Elmalı, O. (2017) *İlkçağ Felsefesi Tarihi* İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Öztürk, E.G. (2022) “Sartre’in Varlık Görüşünün Yol Açtığı Antropolojik Sorunlar The Anthropological Problems of Sartre’s View of Being.” *Sofist.*, Sayı:5.
- Polat, E. ve Aşkin, Z. (2017): “Ölüm Kavramının Heidegger ve Sartre Felsefesindeki Yeri.” *Kilikya Felsefe Dergisi*, 1, 42-60.
- Santoni, R. E. (2020) “Bad Faith and Character in Jonathan Webber’s Sartre: An Appreciation and Critique.” *Sartre Studies International*, vol. 26, no. 1, pp. 38–60. *JSTOR*, <https://www.jstor.org/stable/48745476>. Accessed 28 Mar. 2024.
- Sartre J.P. (2021b) *Sözcükler* Çeviren: Selahattin Hilav. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Sartre J.P. (1965) *Gizli Oturum*. Çeviren: Bertan Onaran. İstanbul: De Yayınevi.

- Sartre, J.P. (2001) *Jean Paul Sartre: Basic Writings*. Routledge, Taylor&Francis Group, (Ed. B. Stephen Priest), London-New York.
- Sartre, J.P. (2022) *Bulanık*. Çeviren: Selahattin Hilav İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Sartre, J.P. (1996) *Denemeler*. Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu, Vedat Günyol. İstanbul: Say Yayınları.
- Sartre, J.P. (2018) *Ego'nun Aşkınılığı*. Çeviren: Serdar Rıfat Kırkoğlu. İstanbul: Hill Yayınları.
- Sartre, J.P. (1964) *Mezarsız Ölümler*. Çeviren: Adalet Ağaoglu. İstanbul: İzlem Yayınları.
- Sartre, J.P. (1985) *Sinekler*. Çeviren: Tahsin Yücel. Ankara: Kuzey Yayınları.
- Sartre, J.P. (2006) *Tuhaf Savaşın Güncesi*. Çeviren: Z. Zühre İlkelen. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sartre, J.P. (2021) *Varlık ve Hiçlik*. (Çeviren: Turan Ilgaz, Gaye Çankaya Esen. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sartre, J.P. (1967) *Varoluşçuluk Materyalizm Ve Devrim*. Çeviren: Emin Türk Eliçin. İstanbul: Ataç Kitabevi.
- Sartre, J.P. (2021a) *Varoluşçuluk*. Çeviren: Asım Bezirci İstanbul: Say Yayınları.
- Saygılı, S., Avcı, M., Bayrakdar, N., Denizler, N. (2018) *Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla Felsefenin Değeri*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Tulloch, D.M. (1952) "Sartreian Existentialism." *The Philosophical Quarterly* (1950-), vol. 2, no. 6, pp. 31–52. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/2216473>. Accessed 15 Apr. 2024.
- Urgancı, N. (2020) "Varlık ve Hiçlik Bağlamında Jean-Paul Sartre'in Estetik Teorisi." *Felsefe Arkivi* 52, 59-81.
- Zeynep İ.Ö. (2015) "Sartre Düşüncesi'nde Ben'in Olanaksızlığı Olarak Mauvaise Foi", Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Why We Experience An Existential Crisis - The Philosophy of Jean-Paul Sartre, erişim 10 Nisan 2024 <https://youtu.be/qWHz39MVvxs?si=HK2BsHRTmV-VB0nU>